

Árnyékba és fénybe vont alkalmak

SZIJJ FERENC: *IGAZI NEVEK*

Szijj Ferenc félelmetesen jó költő. Ezt azért is érdemes leszögezni, mert új verseskötetéből nem feltétlenül derül ki. Pontosabban nem annyira az új kötetből derül ki – a korábbi verseskönyvek, az *Agyag és kátrány* [2014], a *Kenyércédulák* [2007] vagy a *Kéregtorony* [2001] jelentősebb művek. Hogy az *Igazi nevek* miért tűnik gyengébb kötetnek, arra csak látszólag kézenfekvő az a magyarázat, hogy mert szinte kizárólag alkalmi verseket tartalmaz: kiállításmegnyitókra írt verseket, köszöntőket, festmények, installációk vagy fényképek nyomán született költeményeket. A helyzet ennél összetettebb, ezért célszerű Szijj lírájának alapkarakteréből kiindulni. Persze egy ilyen nagyszabású és bonyolult költészetről csak óvatos, tapogatózó jellemzést adhatunk, és mindig fennáll a leegyszerűsítés vagy a tévedés veszélye.

Mindenesetre úgy tűnik, a szijji költészet már a kezdetektől azzal a fő kérdéssel szembesül, hogy a formátlannak és rend híján lévőnek tapasztalt világot hogyan lehet nyelviileg megragadni úgy, hogy a vers ne hazudjon formát és rendet a világról, a vers ne legyen lekerekített, szellemes, fennkölt vagy tragikus, de közben tegye világossá, hogy a világban nincs se forma, se rend, és képes legyen kifejezni, hogy ez olyan súlyos tapasztalat, amely az emberi életet szorongástelivé, otthontalanná és kietlenné teszi. Szijj nagyon markáns választ ad erre a költői kihívásra, és egyedi, sőt, ha a fiatal magyar költészetet nézzük, iskolateremtő megoldással merít a XX. századi magyar líra különböző poétikáiból. A klasszikus modernre jellemző lekerekítettség, zeneiség és jól formáltság nyilvánvalóan szóba sem jöhet Szijjnal, de az avantgárdra jellemző kollektivitás vagy szervetlenség is idegen tőle. Szijj, ez egyre világosabban látható, alapvetően én-költészetet művel, és sokszor több oldal terjedelmű hosszúversei is szervesnek tűnnek: mintha minden elemük fontos lenne, még akkor is, ha sokszor egyáltalán nem világos, mi egy-egy szövegelem jelentése és funkciója. Ez az enigmatikusság részben az avantgárdra már emlékeztető asszociativitás következménye, amely egészen váratlan képzetársításokkal él, vagy nagyon különböző képi területekről származó elemeket kapcsol össze, esetleg meghökkentő logikával szövi össze a vers részeit, ahogy a groteszk-szürrealis vizualitás és a szabadvers-jelleg is az avantgárdot idézi. És bár a nyelvkritikus posztmodernre jellemző regiszterkeverés, intertextuális burjánzás szintén távol áll ettől a költészettől, az a viszonylagosító belátás nagyon is meghatározó nála, hogy a világ csak a világot megtapasztaló személy szűrőjén és kulturális konstrukciókon keresztül adódik, így Szijj versei önreflexív módon rendre szembenéznek az érzékelés, a látás, a tudat szubjektív adottságaival vagy a nyelv formát és logikus rendet sugalló sémáival és narratív sablonjaival. Miközben ez a líra sok mindent felvonultat a posztmodern iróniából, elsősorban a hol furcsa álmok, hol szinte már gyermekrajzfilmek vizuális logikáját követő groteszk és elborult humort.

Mindezekhez a megalapozó poétikai szemléletekhez Szijj első kötete óta több jellegzetes vershelyzet, téma, motívum és beszédmód társult. Az egyik [1] ilyen a

vasúti pályaudvarok és a vonatutak világa, amely nagyon sok mindent magába foglal nála. A vasútállomások kietlensége, a romos-lepusztult épületek, az éppen csak működő gépek, az egyaránt koszlott épített és természeti környezet egymásba játszása alapvető megvalósulása az otthontalanként megtapasztalt világgállapotnak, de a vasút viszonylag rendezett, legalábbis a menetidő és menetrend, a forgalomirányítás révén szabályozott világa a „normális” világ rendezetlenségét is megmutatja, azt, hogy utóbbiban „csak a véletlenek, a keveredés, a nehéz dologiság / és az átláthatatlan viszonylatokban élő emberek / ismeretlen feltételekkel meghozott döntései” uralkodnak, hogy az előző kötet *A másik világ* című, vonatos versét idézzem. Itt minden szó lényeges: a keveredés adhat magyarázatot a Szijj-versek különös asszociativitására, arra, hogy e költészetben a világ dolgai rend nélkül keverednek.

A nehéz dologiság alighanem a tárgyak és dolgok makacs jelenlétére vonatkozik, arra, hogy Szijj műveiben gyakran jelennek meg tárgyak és dolgok, amelyek nem működnek, de folyton felhívják magukra a figyelmet, idegenségérzést és szorongást okoznak. Az emberi viselkedés is mindig önkényesnek és érthetetlennek tűnik a versekben, és rendre megjelenik, hogy a költői szubjektum képtelen beilleszkedni az emberi világ valójában mélyen kaotikus rendjébe, sőt, a világot eleve önkényesen, furcsa magányos logikával érzékeli, ami miatt a versek néha megközelíthetetlennek tűnnek, máskor egészen egyedi dolgokat mutatnak meg a világból. A véletlen pedig felidézti a másik [2] nagy szijji motívumot, sőt, alaptörténetet, amely a *Kéregtorony* kötet óta jelen van ebben a lírában: ez a családi katasztrófák sorozata, a halálos balesetek sora: a bátyot elgázolja egy autó, a vasutas apa és a mentálisan beteg anya biciklibalesetben hal meg, egy-egy képtelen véletlen folyományaképp. Ez a roppant traumatikus családtörténet óriási súlyt ad Szijj költészetének, anélkül, hogy gyanús és bizonyos szempontból megnyugtató magyarázatokkal élne: szó sincs arról, hogy Szijj versei a családi tragédiák miatt érzékelnék olyan sötétnek a világot, vagy hogy a világ káosza, otthontalansága, élhetlensége vezetne ezekhez a halálesetekhez. Ok-okozatiság helyett a dolgok és események vigasztalan egymás mellé állítása történik Szijj költészetében. Amely, emellett, [3] próbálja kívülről szemlélni a világot, elidőzik a tárgyak és dolgok látványánál, vizsgálja saját észlelését, tanulmányozza a fény működését, amely néha mintha bámulatos tündöklésbe vonná a világot, és a látványok e fürkészése időnként mintha felvillantaná a világnak a dolgok látványában elrejtőző lényegét, általában sötétségét, élettelenységét, értelmetlenségét.

Ezeket a vershelyzeteket és motívumokat Szijj alaposan kimunkált költői nyelve szólaltatta-szólaltatja meg, amelyet kritikusai alaposan körülírtak már. Dísztelen stílus és szűkmarkúan mért jelzők [Tatár Sándor], grammatikailag ép szavak és tagmondatok, racionális központozás, ám a mondatok közötti logika gyakran sérül, csupán asszociatív a kapcsolat [Bozsoki Petra], szenttelen, a panasz retorikai elemeit kikerülő modalitás [Keresztury Tibor], a viszonyszavak, névmások, segédigék burjánzása, a főnévi igenevek elvontsága [Szegő János], végletesen zárt, mivel önkényes szabályokon alapuló versbeszéd, ugyanakkor végletesen nyitott, mivel az állandó ellipszisek miatt radikálisan sokértelmű, sokféle jelentés-összefüggésbe állítható versnyelv [Krusovszky Dénes]. Ez a fajta jellegzetes szemlélet, poétika, témaválasztás és versnyelv ugyanakkor veszélyeket is hordoz: a világnak csak a szubjektum által lehetséges megragadása néha megoszthatatlanul privát szubjektivitást működtető versekhez

vezet, és az olvasó semmit nem ért; a nyelv helyenként afáziásan zavaros lesz; egyes versek megragadnak a látvány leírásánál. Az új kötetben bizony mindezekre találunk példát, és ezek mellett néhány további probléma is közrejátszik abban, hogy az *Igazi* nevek minden fantasztikus remeklése ellenére sem tűnik olyan jelentős műnek, mint a korábbi verseskönyvek.

Az egyik szóban forgó probléma, hogy Szijj egyes versei alárendelik magukat más költészeti-művészeti észjárásoknak vagy játékoknak. Így például a *Három szonett Tandorinak*, amely, mint a versek keletkezéséről tudósító kötetvégi függelékéből tudható, eredetileg köszöntőversnek íródott, teljességgel kimerül a szonettírásról szóló szonett gesztusában. Ami Tandorinál hol jól, hol rosszul még működött, de mindenképpen újszerű és erőteljes megoldás volt, Szijjnél utánérzésnek és letudandó feladatnak hat. Ide tartozik a *Kovalkád* és a *Hajlatzug* című párvers is, amely úgy született, hogy magyarul nem beszélő fordítók megpróbálták németre átültetni Szijj egyik korábbi versét, és a találgatásokra, fordítási kísérletekre adott Szijj választ: ám a végeredmény a kitekert, értelmetlenségbe hajló, zavaros szövegekkel, vonzatbeli és lexikai rendellenességekkel inkább Szijj-versek paródiájaként hat („Ügyetlen házasságközvetítők énekelnek józanul / egy régi stólat, oltári tréfa, boldog-boldogtalannak / írva áll: BÜF. Gyalázatos gyalásó. Néma csúfság, / úgy hivalkodó, fóliával mentesítik”, 61.). Más alkalommal az alkalmiság azért okoz gondot, mert a vers afféle ujjgyakorlatnak hat: bár a szöveg követi a Szijjra jellemző észjárást és nyelvhasználatot, a vers egészének mintha nem lenne igazi jelentősége. Ilyen vers például *A királynő lepedője*, amely esetében további nehézséget okoz, hogy a vers alapjául szolgáló művek, ezúttal Szij Kamilla grafikáinak ismerete nélkül a vers aligha követhető. Szij rajzai a bonyolult hálózatba rendező szürke-fekete vonalak elvén alapulnak, és a vers felütése mintha ezt az alkotásmódot írná le: „Csak mozgatja a kezét, / húzogatja a vonalakat, és ha bárhol bármi van, / földrengés a Csendes-óceánon, / tornádó a Karib-tengeren, [...] akkor egy kicsit eltérnek a vonalak, / ő meg hagyja, húzogatja őket tovább, // és így rajzolódik ki / egy óriási test felületének / apró darabkája”. A folytatás aztán a Szijjra jellemző meghökkentő asszociációval a címben is jelölt tárgyi motívum felé kanyarintja tovább a szöveget („egy óriási kép apró darabkája, // a királynő lepedője”), hogy aztán a maga groteszk képiségével ezt a bizonyos királynőt írja le: „mert a királynőnek idő és pénz nem számít, / hatalom nem számít, / neki a föld és a csillagok erejéből / kell valami saját, / bármi, gömböcske, tűhegy [...] maga körül mindenkit megvakíttat” [15. sk.]. Mindez követhető és hozzáférhető, ám hogy mire megy ki itt a játék, mit mond ez a vers akár Szij Kamilla művészetéről, akár a világról, az homályban marad. Máskor azonban az sem segít, ha ismerjük azokat a műveket, amelyekhez Szijj versei kapcsolódnak, így például a Bodor Anikó képéhez kötődő *A tér megnyitása* című vers esetében. Itt a szijji enigmatikusságot csak fokozza, hogy a festményt is valamiképp vonatkoztatnunk kellene az amúgy is talányos szövegre. „Abban a homogén, nem is fényserű / fehérségben milyen lesz a testünk: / egy pálcika, egy csík, egy definiálatlan / vonalkód egyetlen vonala [fehér vagy fekete]. / Nem ismerünk rá azonnal, / csak később, ha összeomlottak / mögöttünk a falak, és a lépcsőből / megléphetetlen küszöb lett mindenki másnak.” [77.] Bármennyire is elképzelhető az ímént idézett első versszak alaphelyzete, maga a történet, a szituáció összefüggése igencsak talányos, és miközben a vers a pontosításokkal, a variációkkal

retorikailag azt sugallja, hogy megragadható eseményről van szó, az értelemtulajdonítás roppant nehézségekbe ütközik.

Ám nem egyszerűen a versek alkalmi jellege jelent gondot. Szijjra korábban is jellemző volt, hogy műalkotások alapján írt verseket, sőt, korábbi versesköteteiben nem volt ritka a rajzok, fotók illusztratív szerepeltetése sem. (Bár az is jellemző, hogy e kötetek újrakiadása során, *A nereidák délutánja* című gyűjteményes-válogatott kötetben a képek már elmaradnak.) És az előző kötet, az *Agyag és kátrány* egyik legfontosabb verse, a *Szürkeség* is egy kiállításnak, Sibylle Hofter tárlatának volt kísérőszövege, de teljességgel megállt a saját lábán. Az *Igazi nevekben* is azok a legjobb versek, amelyek mintha csak kezdőlökést vennének a kiindulásul szolgáló festménytől, grafikától, fotótól, installációtól. S az eredmény néha egészen rendkívüli, a kötetben nagyszerű versek is találhatók.

Ilyen az öt részből álló, jellegzetes szijji hosszúvers, a *Szalagok*, amely Németh Hajnal *Összeomlás* című, autóbaleseteket megörökítő installációja nyomán keletkezett. A mű itt valódi inspirációul szolgál. A vers elején a beszélő arról számol be, hogy a Hősök tere környékén egy közlekedési lámpa tövében felfigyel egy baleset emlékéül hagyott koszorú szalagjaira, és ez a látvány beindítja az emlékezést a korábbi versekben is megjelenő családi katasztrófákra, a báty, majd az anya balesetére. Az erőteljes, a tisztázás igényével fellépő fogalmi nyelv (az efféle emlékhelyről azt mondja: „A véttetlen helye ez, / a figyelmetlenségé vagy az ostobaságé, / a hibáé, a véletlen gonoszságé” – 22.) aztán a vers második részében az osztrák populista politikus, Jörg Haider halálos autóbalesetét idézi fel, hogy a balesetekkel szembeni bénult némaság kifejtése után a negyedik részben új nyelvnek adja át a helyét. „Valami erőszak van benne, és engedés. / A személyiség középpontjának / kiterjesztése egyenes vonalban, csábító / hangoknak engedés, közeli zaj. Biztosra hagyatkozva birtokolni / nehezen belátható, de elfogadott / tárgyakat [...]” [26.] – a negyedik rész kezdete a nominális jellegű, főnévi igenevekkel élő, elvontabban-áttételesebben ható versnyelven szól, ha jól értem, a balesetet megelőző lelki-, vagy inkább tudati állapotról. Aztán a vers ötödik, utolsó része még elvontabban beszél, a Szijjra jellemző egyszerre zárt és nyitott logikával, különös asszociatív renddel és többféle értelem-összefüggésbe helyezhető jelentéssel, de a kezdő motívum, a szalag alapján mintegy a balesetből kiindulva a teljes életig eljutó összegzéssel. „Szalagok tekerednek ki a szánkából, / és ami rájuk van írva, csak mi / mondhatuk volna, senki más, / ez a tudás egy pillanatból ered, / és nincs tanulság, a következő ilyen / pillanatra mennyi türelemmel / kell várni, változással és más emberekkel, / egy egész élet is lehet, és benne akár / egy egész halál.” [27.] Nagyszerű, ahogy a vers a konkrét látványból a személyes emlékezésem és a kritikus politikai reflexión át eljut az elvontabb, látomásszerű egzisztenciális számvetéshez.

A családtörténeti trauma máshol is megjelenik a kötetben, legmeggrázóbban a *Donhauser-átiratok* utolsó darabjában: „A hatalmas szelíd- / gesztenyefa alól / szedjük fel a gesztenyét / többen a családból. / Egyikünk erre indul, / a másikunk arra, / nézzük, nem lapul-e / a fűben gesztenye burok nélkül, / vagy hol van olyan burok, / amiből még nem tapostuk ki / a gesztenyét. Néha találkozunk, / kikerüljük egymást. / Mindenki ugyanúgy születik, / de másképp hal meg.” [87. sk.] Figyelemre méltó, hogy a családi katasztrófákat megidéző versekben mennyire egyszerűvé válik Szijj nyelve. Ugyanakkor egészen szép és visszafogottságában is fájdalmas, ahogy a vers a konkrét

helyzettől finoman elemelkedve egyre inkább metaforizálódik („Néha találkozunk, / kikerüljük egymást”), végül a zárlat („Mindenki ugyanúgy születik, / de másképp hal meg”) keserűen ironikus, hiszen a családból hárman nagyon hasonlóan halnak meg, balesetben, jóllehet a beszélő halála még nyitott kérdés. Nehezen tudom elképzelni, hogy lehetne ma ennél sokkal érvényesebb nyelven beszélni a költészetben mások haláláról és a saját halálról.

Kiemelkedő vers a csaknem tízoldalas *A képek vigasztalása*. Az alaphelyzet megértéséhez nem árt ismerni az ihlető Szűcs Attila-festményt, a *Park futó lánnyal*, amely szinte apokaliptikus tájban ábrázol egy parkban futó kislányt: „Sűrű füst tör az égnek / valami szennyezett anyagból, / nincs is lángja a tűznek, / csak izzani látszik itt-ott. / A világ többi része ég, / és a maradékot kell befutnia / egy még csak kicsit létezőnek” [28.]. A vers innen egészen tág térségeket jár be, felidézi a gyerekkort, az arra az időre eső korszakot, egy parkot, ahol a gyerekek játszottak, a park melletti szovjet hősi temetőt, váratlanul felbukkanó, élesen láttatott, de homályos összefüggésű emlékeket, a felnövekvés kezdeti szakaszait. Egészen magával ragadó, hogy Szijj miként képes megragadni egy egész korszak világát pusztán azáltal, hogy alaposan szemlélni kezd egy helyet, egy tájat, jelen esetben egy festmény háttérét. Ezt már a korábbi kötetben is láthattuk, és most is nagyon hangsúlyos: a látható világ mintegy magába sűríti a korszak atmoszféráját, világát, másfelől egy korszak szellemiségének meg kell mutatkoznia, testesülnie, láthatóvá és érzékelhetővé kell válnia. Szijj igazi politikai-közérzeti költésze ezért soha nem pusztá fogalmi nyelven elzengett korkritika, hanem a látvány leírásán és értelmezésén alapul, érzéki és fogalmi nyelv remek összhangjával [az *Agyag és kátrányban* a *Szürke volt* nagyszerű vers, a címben jelölt színnek a Kádár-korszakbeli mindenütt-jelenvalóságát megmutatva]. *A képek vigasztalásában* is nagyon erős ez [bár itt inkább a fogalmi nyelv dominál]: „A pontosan leírható, homályos háttér / itt most idő, egy korszak, valamiféle / általános rend az emberek között, / amit intézmények, félelem, alávetettség, / teljes ellenőrzés irányít, részben belülről, / magától, részben az egyenletesen elosztott / erőszak által” [29.]. De az is káprázatos, ahogy Szijj hirt ad a katonai temetőben feltörő, lebegő, irracionális, de annyira valóságos gyermekkori félelmekről: „Mintha / valami tabuhely lett volna az az alacsony / sövényvel elkerített térség, mintha a gazdátlan / halottakban lett volna valami kísérteties, / ráadásul közös, történelmi súllyal, vagy inkább a levegőben lebegő / súlytalansággal, hogy ott vannak valahol / mindig [helyileg nem is olyan messze, / a volt huszárlaktanyában], a maradék, / az élők, és velük barátkozna az ember, ha ezekhez a sírokhoz közelebb menne” [31.]. Az ilyen nehezen megfogható, alig felfejthető, de meghatározó és zsigeri sejtelmek pontos, ugyanakkor az élmény bizsergető és a hétköznapi tapasztalatok közé beilleszthetetlen természetét is kifejező nyelvi megragadásához, úgy tűnik, a költészetre van szükség. Ahogy annak a tapasztalatnak a leírására is a költészet képes, hogy gyerekként az emberben egyszer csak elromlik valami, és onnan ez a minden későbbit meghatározó beállítódás lesz, akkor is, ha nem vagyunk hajlandók tudomást venni róla. Persze ez is inkább intuíció, mint megokolható és tisztán belátható felismerés, így inkább a már-már afáziás nyelv az adekvát kifejezője: „Üres hely az emlékeimben, / azzal akarok kezdeni valamit, ha az üres idővel / nem tudok, mert az nincs, pedig sokkal / érdekesebb lenne, amit akkor rontottam el, / és abból hogyan fakadt később is, sorra a többi, / de már minden

esetben önként / lemondva arról, hogy másképp is lehetne, / vagy amit akkor még jól csináltam, / és az hogyan fogyott arra a kicsire, / ami csak arra jó, hogy életben tartson, / és a ritka bizonyosság, hogy a kettő / összetartozik” [33. sk.].

A kötetben nagyon sok hasonló bravúros és megrázó vers, még inkább vers-részlet található. Egészen meglepő, hogy a gyakran vég nélkülinek tűnő, önkényes logikájú és elvontságukban sokjelentésű, néhol alig-alig követhető, olykor igencsak fárasztónak tűnő szijji monológok, „szövegelések” egyszer csak hogyan villantanak fel valami nagyszerű belátást. És a kötetben ott sorakoznak a látás, az emlékezés, az öntudat törekenységét megragadó és egyúttal demonstráló versek is, de kell hozzá olvasói türelem, hogy ne maradjanak észrevétlenek a kevésbé jól sikerült, néha inkább csak szövegvariációknak és gyakorlatoknak ható szövegek között. Így is örvendetes, hogy Szijj Ferencnek öt év elteltével újabb verseskötete jelent meg, hiszen Szijj az egyik legjobb mai magyar költő – de az is világos, hogy a szigorúbb szerkesztés, egy csaknem másfél száz oldalas helyett mondjuk fele ekkora kötet sokkal egyértelműbbé tenné, milyen hatalmas formátumú költészet bontakozik ki előttünk. *(Magvető)*

GÖRFÖL BALÁZS

„Vesszünk meg”

SOLYMOSI BÁLINT: *VAKREPÜLÉS. GERILLAREGÉNY*

„Ami nem betegít, az szóra sem érdemes, [...] egy *eleven történet* kell; olyan, amelynek eshetősége van arra, hogy olvasóját, hallgatóját lebetegítse, így különféle belátásokra kényszerítse” [362.], hangzik Solymosi Bálint főhős-narrátorának nem sok derűt ígérő ars poeticája egy olyan kötetben, ahol a boldogság is „szenvedés és patológia” [242.]. A borítón ökölbe szorított kéz, fejetlen torzó, rúgásra lendülő comb. Csak az épít, aki rombol.

Az 50-es évek végén született tanyasi gyerek sívár, kiszolgáltatott, elidegenedett világát sajátos kegyetlenséggel bemutató *Életjáradék* folytatásaként is olvasható *Vakrepülés* a kamasz megveszekedett harcaira fókuszál. A harmincas elbeszélő 1994-ből lát neki újratereíteni 1976–78 eseményeit. A „tiszazugi sárból” kiszakadt 17–19 éves fiú Szegeden (nem) tanul építőipari szakközépiskolában, majd Pesten (nem) dolgozik, majd behívják katonának, de inkább örültnék adja ki magát, majd megpattan a sárgaházból is, megőrülni. „[N]agy festő vagy nagy költő” vágya lenni [309.], vagy semmilyen: élni szeretne. Ha hagynák. Ha tudna.

A *Vakrepülés* regényként határozza meg önmagát, hangsúlyos kezdő- és záróakkordokkal, az *Életjáradék*énál feszesebb felépítménnyel, kevesebb túlírtással. A *Prózatételek* műfajmegjelölés a szövegszilánkok atomizáltságára irányítja a figyelmet, a filozófiai munkákat idéző lapszéli számozás csalfán kecs egetet a hézagmentes újra-összeilleszthetőség reményével. A *Vakrepülés* nyolc fejezetében az egységek narratív vagy analógiás-asszociatív összefüggései átláthatóbbak, követhetőbbek. Gyakori, hogy egy-egy téma egy hosszabb szakaszon belül koncentráltabban, különböző kontextusokban ismétlődik és árnyalódik (például miképp vegzálja a